

SZESZÉLYES ISTENEK

DUPCSIK CSABA

Jacques Barzun:

Hajnaltól alkonyig

A nyugati kultúra 500 éve

Ford. Makovecz Benjamin

Európa Kiadó, Budapest, 2006.

1185 old., 5200 Ft

Jacques Barzun ódivatú szerző. Ezt nem kritikának szánom: Barzun maga is készségesen vállalja ezt a címkét, s mint majd látni fogjuk, világtétele eredően az „ódivatúsághoz” inkább kapcsol értéket, mint mondjuk a „legmodernebb” jelzőhöz.

Hogyan lehet egyáltalán a nyugati kultúra utolsó 500 évéről egy kötetben írni? Barzun olvasása előtt úgy véltem volna, hogy a lehetséges műfajok két végelete az ismertetés és az esszé volna. Az ismertetés, legalábbis ideáltipikus formájában, teljességre törekszik, ami ebben az esetben roppant feladat: elvileg szerepeltetni kellene egy kulturálisan gazdag és agyontanulmányozott hosszú korszak minden jelentős személyiségét, eseményét, irányzatát, fogalmát; ráadásul a „jelentős” jelzőt nem egy, hanem több kánon is kiutalhatja, illetve lehet valaki vagy valami azért jelentős, mert a kortársakra gyakorolt nagy hatást, még ha mára már szinte elfeledtük is, vagy azért is, mert a kortársak észre sem vették, de utólag óriássá növekedett.

Mindezen kritériumok fullasztó tömege megkerülhető az esszé műfajában: nyíltan bevallva, hogy nem törekszünk teljességre, hogy szubjektívak vagyunk, hogy van egy – remélhetően kellőképp eredeti és érdekes – víziónk választott témánkról, amelyet a – szükségképpen szelektív – történelmi ismeretekkel „csak” illusztrálni, demonstrálni, esetleg bizonyítani szeretnénk. És/vagy szórakoztatni.

Persze a két ideáltípus számos hibridje létrejöhet, s még az is elképzelhető, hogy a gyakorlatban ezek bizonyulnak a legéletképesebbeknek. Barzun könyve¹ is ilyen hibrid, amit a szerző néhány derűs mondattal be is ismer arról, hogy ő nem „tudóskodni” akar, hanem „csak” történeteket mesélni. S amikor legjobb formáját mutatja, akkor olyan szöveget alkot, amelyet csak kevesen tudnak, noha sokan szeretnének: olyan szövegeket, amelyek képesek felkelteni mind a tájékozat-

lan laikus, mind a (valamennyire már) kiművelt olvasók érdeklődését.

„Nem próbálok Marx, Spengler vagy Toynbee mintájára új történelemfilozófiával előállni – ígéri bevezetőjében Barzun. – Magam inkább történetíró, vagyis mesemondó maradok...” (15. old.) Alig néhány fogalmat vezet be a nyugati kultúra fél évezredes útjának felvázolásához: mindenekelőtt a primitívizmus, az individualizáció és az emancipáció fogalmát. Primitívizmuson azt érti, hogy a nyugati gondolkodás legkülönbözőbb áramlatai a legkülönbözőbb formákban próbáltak menekülni a nyomasztónak érzékelt komplexitás, túlságos bonyolultság elől, próbálták leegyszerűsíteni, megtisztítani, egyértelművé tenni a gondolkodás, a művészet, az élet formáit. Az individualizáció fogalmát nyilván nem kell sokat értelmezni, emancipáción pedig a szabadságra törekvést érti, hangsúlyozottan sokkal tágabb értelemben, mint ahogy a mai „emberi és politikai jogok elérése” kifejezéssel jelölni szoktuk.

Ezek a törekvések Barzun szerint „négy, egymástól nagyjából száz-száz évnnyire végbement forradalom – a vallási, a monarchikus, a liberális és a szociális” forradalom (6. old.) – kitöréseiben nyilvánultak meg végletes formában. A sémából következhetne az is, hogy napjainkban várható az ötödik forradalom, de Barzun legfontosabb tézise éppen ennek a tagadása. Szerinte az emancipatorikus törekvések olyan szintet értek el, hogy a nyugatiak jelentős része már minden kötöttségtől szabadulni próbál, beleértve a kultúra, a viselkedési szabályok, a józan ész kötöttségeit is. Ez pedig már nem a forradalmi válság, hanem a hanyatlás tünete. Ha Barzunnal szemben az Olvasónak van hajlama a történelemfilozófiára, akkor ismerős sémát fedezhet fel: a fejlődés fő tendenciája „önmaga ellentétébe fordul”, „megteremti saját sírásóját”, „aláássa önnön alapjait”.

Barzun bevezetőjében kifakad kulcsfogalmának jelenlegi „inflációja” ellen: a rengeteg „kultúra” mögött – amelyeket szerinte helyesebb lenne „éthosznak” nevezni – „már alig él a kiművelt elmét, széles látókört, szelíd bölcsességet jelentő »kultúra« szó” (13. old.). Ezen erősen normatív „meghatározás” alapján azt várhatnánk, hogy a kötetben a továbbiakban kizárólag a magaskultúráról lesz szó. De nem, Barzun ezt követően gyakorlatilag az általa kárhözhozott tág értelemben használja a „kultúra” kifejezést: a művészetek (hangsúlyozottan beleértve a zenét, az építészetet és a képzőművészeteket is) mellett rengeteget foglalkozik

1 ■ Az általam használt angol nyelvű kiadás: *From Dawn to Decadence. 500 Years of Western Cultural Life. 1500 to the Present*. Harper Collins Publishers, London, 2001 [2000]. A továbbiakban: *Decadence*.

tudományokkal (a természettudományokkal éppúgy, mint a társadalomtudományok elődeivel), a technikával, az orvoslással, a populáris kultúrával, a mindennapi élet kereteivel, a mentalitással, a médiumokkal, a tárgykultúrával stb.

Az említett kultúrafogalom és a négy forradalom koncepciója határozza meg a könyv korszakolását, műfaját és stílusát is. „Megpróbálok úgy írni, mintha élőszóban adnám elő mondanivalómat, s csak olykor-olykor ütök meg tudóskodóbb hangot, hogy azért a modern elvárásoknak is megfeleljek” – ígérte könyve elején Barzun (5. old.), s be is tartja ígéretét. Valóban élőszószzerűen ömlik a szöveg, időnként szinte a szabad asszociációk logikájával ugrik egyik témáról a másikra, egyes témák, személyek, motívumok újra meg újra megjelennek, a legnagyobb tisztelettel emlegetett személyek nem kapnak külön fejezetet, míg ma már ismeretlen figurák igen. Az is esetleges, hogy egy-egy névvel megjelölt fejezetben belül mekkora terjedelem jut a címbe szereplő személynek (olykor csak egy-két bekezdés, mivel a fejezet java része egészen másról szól, mint amit a címe sejtet).

Mindez azonban önmagában nem baj, amíg tart a „mesemondás”, vagyis amíg a kötetben az ismertetés-jelleg uralkodik, tehát a választott időszak mintegy első négy száz évében. A mesélés azonban hozzávetőleg az 1890-től 1914-ig tartó szakaszban visszaszorul; a két világháború közötti időszakra már csak minimális információt olvashatunk, a XX. század második feléről pedig gyakorlatilag semmit. A szerző korábban is gyakran szűrt be kiszólásokat, korunk elleni kifakadásokat, de a kötet utolsó oldalszázai gyakorlatilag csak ilyeneket tartalmaznak. Ismétlem, ez önmagában még nem volna baj, de ekkor már elemi erővel mutatkoznak meg azok a hibák, amelyek a kötet egészét jellemzik.

A recenziókban szinte mindig előkerül a „terjedelmi okokból itt nem tudom kifejteni” típusú mentegetőzés – hát még egy ilyen vaskos kötetrel kapcsolatban. Így a továbbiakban három összekapcsolódó kérdést vizsgálok: Kik a nyugatiak? Milyen a viszonyuk a nem nyugatiakhoz? Milyen Barzun társadalomképe?

1. KIK A NYUGATIAK?

„Az afféle kérdések láttán, hogy »a mi múltunk«, »a mi kultúránk«, az Olvasó joggal kérdezheti: »ki az a mi?« Nos, erre mindenkinek magának kell válaszolnia. A mai zűrzavar jele, hogy senki nem képes megmondani, kik vagy mely csoportok tartják magukról, hogy részei annak az evolúciós folyamatnak, amelyről e könyvben beszélni fogok.” (11. old.) *A Bevezető* eme első bekezdését olvasva még azt hittem, csak hatásfokozó késleltetésről van szó – de végül rá kellett jönnöm: Barzun ezzel a semmitmondó fejtegetéssel valóban letudottnak véli „a Nyugat” és „a nyugatiak” „definíálását”. S a későbbiekben az a fogása is tipikusnak bizonyul, hogy saját nézetei tisztázatlanságát *korunk* homályosságának tudja be.

A földrajzi körülhatároláshoz legközelebb a könyv egy korai passzusában jut, amikor azt vizsgálja, mely területeket érintett „az első forradalom”, azaz a reformáció: „Németország, Lengyelország, Ausztria és Itália, valamint az Atlanti-óceán közötti területet. A Balkánt a moszlim törökök birtokolták, Oroszország pedig ortodox keresztény volt, s *nem katolikus* [kiemelés tőlem – D. Cs.]. Ebben az értelemben tehát helyesebb, ha Európa helyett *Nyugatot* emlegetünk.” (24. old.) Ebből a szakaszból úgy tűnhet, hogy Spanyolország a Nyugat része, Oroszország viszont nem; akkor miért fogalmaz úgy, még mindig ezen korszak kapcsán, hogy „Spanyolország és Oroszország, a nyugati világ e két nyúlva-nya, *függeléke*”? (152. old.; további spanyol–oros párhuzam: 172. old.) Hogy bekerült-e később a Nyugatba Oroszország és/vagy a Balkán, illetve mikor terjedt ki a Nyugat az amerikai kontinensre, s ott vajon a kontinens egészére vagy csak az északi részére,² nem derül ki.

De nem is annyira az a baj, hogy Barzun nem húzza meg formálisan a Nyugat határait, mint inkább az, hogy a rekonstruálható határokon belül is nagyon selektív a figyelme, méghozzá szisztematikusan. A magyar olvasó talán már kitalálta, mivel folytatom: nos, a Magyarországon született teljesítmények gyakorlatilag nem léteznek számára. A névmutatóban feltüntetett csaknem 1800 személyből összesen ötről tudom, hogy magyar (születésű). Közülük Liszt Ferenc (az eredetiben természetesen Franz Liszt néven) 14 alkalommal szerepel, de magyar vonatkozást csak egy alkalommal találunk vele kapcsolatban, akkor is tárgyi tévedéssel megtoldva.³ További 4 személy kap egy-egy említést: Ligeti György, John Lukacs, Molnár Ferenc és Bartók Béla.

Az egyetlen Bartók-említés kontextusa különösen jó példa: a két világháború közötti korszakból – Dorothy Sayerstől eltekintve – csak James Agate „érdemelt ki” a nevével címzett fejezetet. Agate angol kritikus volt, „a londoni társasági élet egyik legérdekesebb figurája”, akinek „johnsoni típusú, józan gondolkodása [...] megakadályozta, hogy teljességgel és mindenestül modernista legyen. Képtelen volt például a többséghez hasonlóan lelkesedni Christopher Fry darabjaiért, mert úgy érezte, hogy modorosak, Bartók zenéjét pedig egyenesen gyűlölte...” (1055. old.)

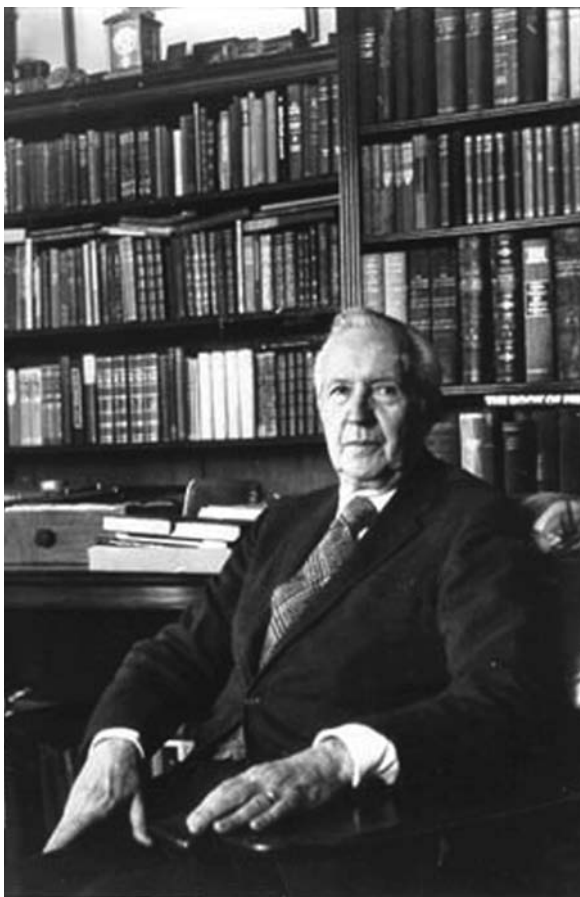
2 ■ „Mezőgazdasági erőfeszítéseik mutatják, hogy a spanyolok nem voltak egyértelműen kizsákmányolók; sokkal inkább valódi gyarmatosok, telepesek. Az Újvilágban ők hozták létre az első európai civilizációt. A termékek és szokások interkontinentális forgalma később már egyre inkább elmosta a különbségeket az Ó- és az Újvilág között; lassan feloldódtak a különbségek, megszűntek a specialitások, s a nyugati kultúrán ma már azt értjük, ami az Atlanti-óceán egyik, másik vagy mindkét partján megtalálható.” (167. old.) Tartalmilag is érdemes ez a „kizsákmányoló” – „gyarmatos” szembeállítás, de most csak azt hangsúlyozom, hogy az idézett állítás ellenére, párhuzamosan Spanyolország „marginalizálódásával” (lásd később) a *latin-amerikai* történelem és kultúra gyakorlatilag teljesen eltűnik a könyvből. „Amerika” a továbbiakban az USA-val válik egyenlővé.

3 ■ „Ő adta vissza a rangját a magyar népezetnek, és különböztette meg azt a cigány- (helyesebben roma) zenétől, amely korábban egyáltalán nem volt ismeretes.” (682. old.)

A magyar példát csak azért hoztam fel, mert ezt jobban ismerem, de a lengyelek, csehek, balkániak talán még a magyaroknál is rosszabbul jártak (sőt időnként az volt a benyomásom, hogy Barzun az „osztrákokat”, értsd, a mindenkori Habsburg Birodalom nem magyar feléhez kötődő, többnyire német nyelvű személyeket sem kedveli.) De nincs nála szerencsésük például az íreknek sem; a norvég kultúra csak Ibsennel jön létre – és, azt hiszem, be is fejeződik vele; Portugália kultúrája is egyszerűsnek mutatkozik.

E portugál szerző ürügyén Barzun elmereng saját ismeretei és/vagy érdeklődése hiányán – hogy a felelősséget aztán a „szeszélyes istenekre” hárítsa: „Tévedés lenne azt hinni, hogy minden, ami jó és nagyszerű, szükségképpen átjut az egyes országhatárokon, és elnyeri a méltó nemzetközi értékelést. Portugáliában, Skandináviában, a Németalföldön, Magyarországon [az ország első említése a kötetben – D. Cs.], Lengyelországban és a szláv Európa számos más országában is születtek klasszikusok, akik máig csak szülőházájukban ismeretesek. A XVI. századból remek példa a portugál felfedező és humanista Camões [...] Vajon miért ily szeszélyesek az ismertség, a hírnév istenei? Kegeik minden országban a kritikusok egyik vagy másik csoportjának érdeklődésétől függenek, vagy valamiféle fanatikus elszántságtól, amely az adott pillanatban és az adott helyen megszállja az erre alkalmas embereket. A teljesítménynek valahogy az adott történelmi pillanat hangsúlyával is össze kell csengenie.” (176–177. old.)

Meg fordítókra is szükség van, hiszen vannak „meszerművek, amelyeknek nem sikerült átlépniük a határokat, s az öt világnyelven mindmáig nem olvashatók” (177. old.). Nem tűnik túl hitelesnek ez az érv, hiszen Barzun szemmel láthatóan azokról sem vesz tudomást, amelyek olvashatók valamelyik „világnyelven”. Egyébként százhetvenhét oldal után már meg sem lepődtem, hogy Barzun nem adja meg, melyik ez az öt világnyelv, s már azelőtt is sejtettem, hogy mondjuk a kínai nyelv nincs közöttük, mielőtt továbbolvastam:

„Most, amikor a XX. században felvetődik a globális szemlélet gondolata, és egyesek sürgetni kezdik a klasszikusok körének a Távol-Kelet és a »harmadik világ« nagy műveivel való kitágítását, érdemes megjegyeznünk: Európának még a saját alkotásait sem sikerült hiánytalanul felfedeznie.” (Uo.)

A kötet egészéből egyértelmű: a spanyol, az olasz, a német, az angol és a francia világnyelvről van szó. Pontosabban: *a modern nyelvekről*. A modern angol

és francia prózastílus megteremtéséről írva Barzun kitekint a többi „világnyelvre” is: „Az itáliaiak és a spanyolok egyszerűbb mondattanról indultak, s a célt is hamarabb sikerült elérniük. A németek dolgát jelentősen nehezítették az esetragok és a mondatban béklyói. Ahogy a XIX. században az ifjú William James utazásairól küldött leveleiben írta szüleinek: »Ami azt illeti, a modern fejlődésnek e nyelvben nyoma sincs.« Technikai kifejezéssel: a német nem vált analitikussá, mint *a többi modern nyelv* [kiemelés tőlem – D. Cs.]. A nagy német költők és gondolkodók között kevés akad, aki műve tárgyának és nyelvének egyformán lett volna mestere.” (507. old.) Kínos igazság, de a magyar még a németnél is kevésbé analitikus és jobban szintetikus – még szerencse, hogy Barzunnak erről feltehetően fogalma sincs.

Ami az oroszokat illeti: tulajdonképpen mindig is szembeállítja őket a Nyugattal, éppen ezért érthetetlen, hogy – a „nem nyugati” nemzetek közül egyedül – miért foglalkozik velük egyáltalán. Bár talán jobban tenné, ha mégsem törődne velük, mint hogy így tegye. Tipikus, ahogy például a XIX. század végi „anarchisták, nihilisták” kapcsán odavet egyetlen mondatot: „Ezt a típust találjuk meg két orosz regényben, vagy Dickens művében, a *Közös barátainkban*.” (886. old.) Bár korábban számos olyan fontos XIX. századi angol regényíró nevét ismerhettük meg, mint „Harriet Martineau, Charles Reade, Mrs. Oliphant, Charles és Henry Kingsley vagy Mrs. Humphry Ward” (795. old.), ezúttal nem derül a két orosz regénynek sem a címe, sem a szerzője. Vagy: „Az orosz írók a nyugati

fordítások szaporodása és gyors terjedése révén egyre ismertebbé váltak [...]. Az orosz irodalomban – s különösen Csehovnál és Dosztojevszkijnél – az egyén cselekedetei gyakran megmagyarázhatatlanok, s bár olykor összefüggenek a vallásos hittel vagy ősi szokásokkal, sokkal távolabb állnak a társadalmi környezet-től, mint amihez a nyugati irodalom hozzászokott. Az ember belső élete erősebb, mint a valóság normarendszere.” (945. old.) Egy bekezdés, két név, semmi cím. Vagy: Tolsztoj kap *egy mondatot* arról, hogy „világraszóló sikereket aratott irodalmi mesterműveivel”, amelyekből Barzun itt egyet sem említ címével;⁴ viszont négy bekezdést szentel annak, hogy Tolsztoj végül megtagadta regényeit, s „velük együtt elvetette a nyugati kultúra egész művészetét”, muzsikhívó és pacifista lett (943–944. old.).

A fent említett orosz–spanyol párhuzam után sejt-hetjük: nem lesz ennek jó vége a spanyolokra nézve sem. S valóban, míg a XVI. században „járva” Barzun sajnálkozik, hogy ma már alig emlékszünk olyan nagyszerű alakokra, mint Garcilaso, Boscán, Montemayor, Vives vagy Vitoria (177–178.), addig a birodalmi ragyogás megfakultával a spanyolok is kezdenek kikopni a kötetből. Goya csak egy említést kap: megfestette *az angolok és a franciák* ibériai háborúskodását. Ortega y Gasset négyet, de csak egy részletesebb: a XX. század második fele szellemi sivársága kapcsán jegyzi meg a szerző, hogy ma már nem élnek olyan nagy szellemek, mint a fél évszázaddal korábban alkotó Ortega. Bár ha Ortega volt akkoriban „a kor legfelkészültebb és leglényeglátóbb elemzője” (1114. old.), miért nem írt róla egy kicsit ott? Még nyomasztóbb egy spanyol költő egyetlen említése: Barzun egy bekezdés utolsó harmadát szenteli az 1936–39-es spanyol polgárháborúnak, amit ezzel a mondattal zár: „A baloldaliakhoz *számos angol és amerikai művész* [kiemelés tőlem – D. Cs.] csatlakozott, és sokan oda is veszték a harcok során; a spanyol áldozatok közül talán García Lorca halála volt a legfájdalmasabb veszteség.” (1046. old.)⁵

2. A NYUGAT ÉS A NEM NYUGATIÁK

Bár Barzun „Európája” erőfeszítést sem tesz „saját alkotásai hiánytalan felfedezésére”, mint láthattuk, az erre hivatkozás jó ürügy az Európán kívüli világ kulturális felfedezésének elutasítására. Nem árt az ilyen ürügy: amíg ugyanis Barzun láthatóan semmi szükségét nem érzi, hogy bármiféle gesztust tegyen a német nyelvi tömbtől keletre élő, de „még” európai kultúráknak, addig a „harmadik világ” esetében érzékel bizonyos nyomást, a korrektség igényét (az USA-ban él). „Megfelel-ni” vágyása azonban nem igazán sikeres.

Először is csak olyan kontextusban említi a nem nyugati kultúrák értékeit, amikor már méltathatta, hogy a nyugati kultúra mennyire nyitott, mennyire érdeklődő, mennyire befogadó volt – de hogy mire, azt sosem részletezi. „A [...] romantikusok intellektuális befogadóképessége szinte határtalan volt. A középkort

minden tiszteletet megérdemlő civilizációnak tekintették; kedvelték a népzénet és általában a népművészetet; tanulmányozták a keleti filozófiákat; elfogadták, sőt lelkesen pártolták a népek és nemzetek szokásainak, karakterének különbözőségét (még azokét is, amelyek kívül estek a XVIII. századi [? D. Cs.] Európa közvetlen érdekeltségi körein), és tanulmányozták a nyelveket és nyelvjárásokat. Ez volt az igazi multikulturalizmus.” (681–682. old.)

Másodsor, miközben általánosságban vagy a történelmi régmúltra tekintve üdvözli a sokszínűséget, addig az általa vizsgált 500 évben a nem nyugati kulturális elemek vagy az ilyen kultúrájú egyének, csoportok megjelenése Nyugaton számára csak problémaforrás, és a hanyatlás egyik eleme. Érdemes összevetni az alábbi két idézetet: „Amióta világ a világ, Európa és Amerika a legkülönbözőbb népek keveredésének színtere volt. Kelták, piktek, ibérek, etruszok, rómaiak, latinok, hunok, szlávok, tatárok, cigányok, arabok, zsidók, hettiták, berberék, gótok, frankok, angyalok, jütök, szászok, vikingek, normannok és számtalan kisebb, korábban különállónak és egységesnek tartott népcsoport vegyült össze a hatalmas Római Birodalomban és környezetében, s alkotott egyetlen roppant keveréket.” (973. old.) Történelemtudományi szemzőgből kicsit szürreális ez a felsorolás, de elemzés helyett vessük össze inkább a jelennel:

„A távoli vidékek immár felszabadult, egykori gyarmataiból érkező bevándorlók idegen nyelveket és szokásokat hoznak Európába. Ezek az emberek zárt közösségekbe tömörülnek [...] A Nyugat illetően, XX. századi »gyarmatosítása« a gyengék erejét és sokaságát mutatja meg. Ezek a munkanélküli vagy alantas és rosszul fizetett munkákból élő idegenek nem mások, mint áldozatok; elsősorban a vallás révén egységesek, s a jóléti állam intézményeitől várják a segítséget min-

4 ■ Tegyük hozzá, Tolsztoj azért másutt is szerepel az *Alkonyban*: megtudjuk róla, hogy utálta az operát (267. old.); a vasút jelentőségének ecsetelése kapcsán felidéződik az *Anna Karenyna* öngyilkosság-jelenete (766. old.); a Bildungsroman egyik példaként Pierre Bezuhov a *Háború és béke*-ből (796. old.); Az *ördög* pedig a szexualitással foglalkozó művek között szerepel (879. old.).

5 ■ Lorca ezek után még a névmutatóból is kimaradt.

6 ■ „A szülőföldjét elhagyó, Amerikába érkezett népség meglehetősen sokféle volt, s igen vegyesek vállalkozásuk okai is: Kolumbusz második útján például »tíz elítélt gyilkos és két cigány-asszony« utazott vele.” (163. old.)

7 ■ „A bennszülöttek kizsákmányolása iránti ellenérzés ugyan is – szemben az általánosan elterjedt hiedelemmel – már a gyarmatosítás kezdetén megmutatkozott. Maga Izabella királynő is elítélte a visszaéléseket, és ediktumot bocsátott ki, amelyben megtiltotta a kegyetlenkedést – hasonló lépést tett később V. Károly is. A tiltakozás egyik vezéralakja, Bartolomé de Las Casas gyakran felkereste a császárt, és folyamatos forrongásban tartotta a közvéleményt dühödten lendületes írásaival. Az óceán túl felén, Új-Spanyolországban a papság és a szerzetesrendek a kegyetlen kényszermunka és a minden erkölcsiséget és törvényességet semmibe vevő brutalitás gyakorlatával.” (163. old.)

8 ■ Idézi: Németh István: *Németország története*. Aula, Bp., 2004, 51–52. old.

9 ■ Sajnálom, hogy újra meg újra ezt a kifejezést használom, de nem tudom eldönteni: bizonyos irányzatokat vagy szerzőket Barzun *valóban* nem ismer, vagy csak *nem akarja ismerni* őket.

dennapi megélhetésükhöz. Ha hozzájuk hasonlóan szegény, fehér szomszédaik zaklatják őket, a befogadó ország kormánya határozottan kel a védelmükre – részint együttérzésből, részint pedig azért, hogy a lehető legmesszebről elkerülje a »rasszizmus« látszatát. Van olyan, színes bőrűek vagy más bevándorlók által lakott települések vagy városrészek, ahova a helyi rendőrség be se merészkedik. [...] Európa ismét megtapasztalja a népek sokféleségének zűrzavarát, amely a Római Birodalom fennállásának utolsó korszakában szembesült, s amely megszűnni látszott a középkor századaiban.” (1081–1082. old.) Érdemes megfigyelni, hogy a Római Birodalom sokfélesége hogyan vált előjelet. (S vajon a középkor *meghaladta* a népek sokszínűségét?)

Harmadszor, hamisítás lenne finomabb körülírással élni, Barzun bizony a nyugati imperializmus apológé-tája. Megemlíti ugyan (csak éppen sokkal-sokkal ritkábban és rövidebb terjedelemben, mint az európai eseményeket) a Nyugat – nem Nyugat kapcsolat sötét epizódjait is, és egy-egy szóval általában el is ítéli. Ezután viszont szinte mindig a „de” következik. Például: igen visszataszító volt, amit a spanyol konkvisztorok műveltek az indián civilizációkkal, de

1. ezek egyéni túlkapások voltak, annak köszönhetően, hogy az Amerikába érkező népség nagyon vegyes volt; például gyilkosok és cigányok is voltak közöttük;⁶

2. a spanyol udvar és az egyház egyöntetűen ellenetzte a kegyetlenségeket,⁷ csak szűkös volt az eszköz-tárak a megakadályozására; és

3. különben is, maguk az indiánok is hódítottak és népi társakat hajtottak végre már az európaiak megérkezése előtt (165. old.).

Efféle kegyetlenségek, mondja Barzun, sajnos, rendszeresen előfordultak a történelemben, s erre számos példát sorol fel a dóroktól a vizigótokon át a normanokig (165. old.), sőt az Újvilágból is: „Idézzük csak fel, mik történtek az 1890-es évek előtt az Egyesült Államok nyugati határvidékein; ha nem is kifejezetten anarchia uralkodott, de gyakorlatilag szabadon dúlt az erőszak és a bűnözés, megsarcolva az emberek javait, kioltva igen sokak életét – sok derék telepes inkább visszamenekült a Közép-Nyugat viszonylag civilizált területeire.” (164. old.) Itt véget ért ez a bekezdés, pedig szívesen olvastam volna, hova menekültek az erőszak elől a derék észak-amerikai indiánok.

Mint cseppben a tenger, úgy mutatja Barzun viszonyát a nyugati imperializmushoz az, ahogyan a XIX. század végi kínai bokszerlázadásról ír. Először is nem említi az előzményeket, nevezetesen az ópiumháborúkat, az országra erőltetett egyenlőtlen szerződéseket, azt, hogy a kínaiak nem voltak hülyék, és pontosan tudták, hogy Ázsia jelentős részének nyugati gyarmatosítása is így kezdődött. A felkelést Barzun a következőképpen írja le: „A kínaiak ezenközben zaklatták az országban területeket és koncessziókat birtokló s folyamatosan többre és többre törekvő idegeneket. Egy, a jelképükről, az ökölbe szorított kézről *bok-*

szerekeknek nevezett nacionalista csoportosulás tagjai vagy kétszázötven külföldit meggyilkoltak, az európai diplomataikat visszaűzték pekingi menedékeikbe, az ország tartományaiban tevékenykedő misszionáriusokat és a kereskedelmi alkalmazottakat pedig kiirtották. Egy német tábornok vezetésével vegyes európai és amerikai katonai erő érkezett a térségbe, hogy megmentsse a szorongatottakat, s a feladat sikeres teljesítése után mindenféle tömegmészárlásokat rendezett. Hatalmas kártérítési összeget szabtak ki, amelynek rá eső részéből az Egyesült Államok ösztöndíjrendszert hozott létre; ez tette lehetővé, hogy kínai diákok nagy számban látogassák az amerikai egyetemeket.” (885–886. old.) Vége, új bekezdés kezdődik, ezzel a mondatdal: „Ennyit a professzionális erőszakról” (886. old.). Ennyit.

Vagy mégse ennyit, ugyanis úgy száz oldallal később a szerző még egyszer visszakanyarodik a témához egyetlen, egymondatos bekezdés erejéig, amelyet muszáj idéznem: „Ugyancsak Európán kívül folyt egy *ál-háború* [kiemelés tőlem – D. Cs.], a korábban már említett bokszerlázadás; az a tény, hogy a körülzárt diplomataikat felmentő nemzetközi erőket egy német tábornok irányította, jól mutatta, hogy a közös ellenség felbukkanása elősegíti az együttműködést – amely azonban a vész elmúltát nem sokkal éli túl.” (970. old.) A nyugati együttműködés nemes szellemét illesztérandó, idézhette volna esetleg Vilmos császár beszédét, amelyet a kínai expedícióra készülő német csapatokhoz intézett: „Tartsátok magatokat a régi porosz erényekhez: viselkedjétek keresztényekhez méltóan, akik a szenvedést zokszó nélkül tűrik! [...] Az összecsapásnál tudjátok: nem ismerünk pardont, hadifoglyokat nem ejtünk. Használjátok fegyvereiteket úgy, hogy még ezer év múlva se merjen egyetlen kínai sem rossz szemmel nézni egy németre. Viselkedjétek férfiasan!”⁸

Napjaink divatos posztkolonialista megközelítései – amelyekről a szerző nem vesz tudomást⁹ – szerves kapcsolatot tételnek a nyugati ismeretszerzés, az „orientalizmus” és a nyugati hódítás között. Ezt időnként idegesítően egyoldalúan teszik, de Barzun „naitivása” máris rokonszenvesebbé tette szememben törekvéseiket. Az orientalisták egyik kedvenc példája az a francia tudóscsoport, amely először vizsgáldott szisztematikusan egyiptomi helyszíneken – s amely a hódító napóleoni *hadsereggel* érkezett.

Barzun viszont egy tudományos hőskölteményt lát. Szerinte ezek a tudósok a helyieket „néhány hónap után már mindannyian kezdték franciáknak tekinteni. Ez az angolszásztól homlokegyenest eltérő szemlélet egyébként mindig és mindenütt jellemezte a francia gyarmatosokat. Egyiptomban mindent tudomásul vettek és elfogadtak, kivéve a kifejezetten egészségtelen szokásokat, muszlim szeretőket tartottak [...] és minden megvetés vagy fenntartás nélkül ismerkedtek a bennszülöttek kultúrájával és szokásaival.” (632. old.) Nahát, egy XVIII. századi muszlim országban ilyen szabadon éltek a nők, hogy szívük választottjátá-

val szerelmi viszonyba bonyolódhattak? Mert Barzun nyilván nem a helyi prostituáltak megvásárlását tekinti a franciák hihetetlen nyitottsága bizonyítékának.

A posztkolonialista elmélet másik fontos tézise szerint az „orientalizmus” és a Nyugaton belüli „mások”, a kisebbségek elnyomása, diszkriminációja, kirekesztése szorosan összefügg. Barzun szerint is, ugyanis teljesen hasonlóan kezeli a nyugati és a nem nyugati kisebbségeket – diszkriminációjuk bagatellizálásával és mentegetésével. Vegyük például az afroamerikaiakat:

„A déli államokban hosszú évek után végül kirobbant az általános elégedetlenség; a fekete bőrűek követelni kezdték a polgárháború után alkotmányban foglalt jogukat, amelyeket mindaddig megtagadott tőlük az átkos megszokás. A bölcs, bátor, higgadt és ékes szavú vezetők irányította, fegyelmezett tömegmozdulások során sikerült elkerülni a vérontást, az erőszakot. *Az ország egésze* [kiemelések tőlem – D. Cs.] jogosnak és méltányosnak tartotta a követeléseket, s ma már nemzeti ünnepen emlékeznek meg a mozgalom prófétái nevű vezérééről, Martin Luther Kingről.” (1068. old.) Tehát nem volt Ku-Klux-Klan, nem volt intézményes diszkrimináció több nemzedéken át, nem volt több ezer faji jellegű erőszakos összecsapás a polgárjogi megmozdulásokkal párhuzamosan, s nyilván Martin Luther Kinggel sem merénylő végzett.

Vagy lehet az is, hogy az ilyen apróságoknak nincs politikai, történelmi relevanciájuk? Találtam egy olyan Barzun-fejtegetést is, amelyben a „mindennapokban érvényesülő szimpátiák és ellenszenvek” példáit sorolja: „mint amilyenek a szomszédok veszekedései, a családi perpatvarok és a fajgyűlölet.” (194. old.)

„A spanyol inkvizítoroknak volt saját, külön »célcsoporthuk«, a kikeresztelkedett mórok és zsidók, akik esetében a gyanú, hogy áttérésük csak színlelés, nemegyszer helytállónak is bizonyult. Igaz az is, hogy a rettenetes hírű auto-da-fé, amelynek során az elítéltek a nyilvánosság előtt kellett kínzásokat el szenvednie, egyfajta nyilvános drámává, népi szórakozásává aljasodott.” (175. old.) Barzun azonban máris kontextusba helyez: „Az inkvizíció (így, kis i-vel) azonban nemcsak Spanyolországban, hanem egész Európában működött.” (175. old.) Hoz néhány példát, amelyek során – esküszöm, nem viccelek! – hamarosan eljut a mai amerikai egyetemeken működő „beszéddrendőrség” párhuzamáig (176. old.). Egyébként: ha valóban csak színlelt volt a (kikényszerített) áttérés, akkor az üldözés jogos, csak a nyilvános kínzás helytelen?

A zsidóság egyébként nem „csak” kisebbségi szempontból érdekes, hanem azért is, mert egy olyan ősi kultúrának a hordozója, amely a nyugati kultúra egyik legfontosabb forrását jelenti. Éppen ezért az antiszemitizmusról is lehetett és lehet vitatkozni, hogy ez most vajon a „szokásos” nyugati kirekesztések egyike, vagy éppenséggel a Nyugat-ellenes ideológiák „álcája”, esetleg egyszerre mindkettő. Csak azt nem lehet vitatni, legalábbis szerintem, hogy az antiszemitizmus az európai gondolkodás jelentős áramlata volt, amely

a történelmi és a jelenlegi helyzet miatt is tanulmányozásra érdemes.

Barzunnak nem ez a véleménye. A vallási antiszemitizmus az iménti inkvizíció-apológia után többé nem kerül elő a kötetben, s a politikai antiszemitizmus sem ott és abban a formában, ahogy várnánk. Példának okáért szerinte a Dreyfus-ügy felvetette „egyen és állam” problémáját, felhívta a figyelmet az „értelmiség” kategóriájának születésére – de a „zsidó” vagy „antiszemitizmus” kifejezéseket a szerző egyáltalán nem használja az eset kapcsán (887. old.). Viszont jó kódszó született: később a francia szélsőjobb kapcsán a „Dreyfuss- és köztársaság-ellenes erőket” emlegetheti (975. old.) A hitleri antiszemitizmus már valóban megkerülhetetlen, Barzun megemlíti és elítéli, hogy a németek „a zsidók, cigányok (és mások, akiket hitük vagy elveik miatt tartottak nemkívánatosnak) kiirtását” célozták – s még ezt a felsorolást is sikerül egy mondatba zsúfolnia a szovjet népiirtásokkal (1046–1047. old.).

Barzun egyébként még ugyanezen az oldalon – stílusára oly jellemző módon – a harmincas–negyvenes évek népiirtásaitól a hadüzenet nélküli háborúra ugrik, Pearl Harborra és az amerikai hadba lépésre (1941. december), innen vissza a „furcsa háborúra” (1939. szeptember – 1940. április), majd a vichyi rezsimre (1940 nyarától). S itt következik a kötet egyik legértékesebb részlete: „Kevesebben ismerik Pierre Laval, a vichyi kormány miniszterelnök-helyettese szerepének részleteit. Laval szembeszegült a megszálló erők vezetőjével, Abetzcel, hogy megakadályozza francia munkások német gyárakba irányítását s a zsidók haláltáborokba hurcolását. Kézben tartotta az élelmisszer-ellátást és az alapvető szolgáltatásokat, megakadályozva, hogy az országot elborítsa a káosz – a dolog természetesen nem sikerülhetett teljesen, csak amennyire rendkívüli adottságai révén képes volt engedményeket kicsikarni a megszállóktól. Tevékenységét feltétlenül *az ellenállás egy formájának* [kiemelés tőlem – D. Cs.] kell tartanunk. 1945-ben agyonlőtték mint hazaárulót, holott voltaképpen kétfelől fenyegetett őrhelyén bátran kitartó hazafi volt. [Olvasmány: René de Chambrun: Laval, Patriot or Traitor?]” (1047. old.) Igazán érthetetlen: Barzun eddig már számtalan történelmi szereplőről állapította meg, hogy nevükhöz igaztalan rágalomok és legendák tapadnak, de sosem ilyen szenvedélyesen. Miért éppen Laval? S legalább ne hivatkozna – tőle egyébként ritka módon – „szakirodalomra”: az ugyancsak kollaboráns, német egyenruhában a keleti fronton harcoló Chambrun Laval vejként nyilván nagyon tárgyilagos lehet.

Félreértés ne essék, nem hiszem, hogy Barzun kriptonáci. Politikai elfogultságai alapján minden bizonyos az őskonzervatív, aki tettetni sem próbálja, hogy fontosnak tartaná a demokráciát. Másik alapvető jellemzője a nacionalizmus, méghozzá kifejezetten az államnacionalizmus. Nem csoda, ha méltatlanul dikedik egyesek „abszurd” törekvésén, mellyel rég „elfeledett” (értsd: sokáig elnyomott, csaknem kiirtott) nyelvvál-

tozatokat és nyelvjárásokat akarnak feltámasztani. Elfogult akár a következetlenség árán is: többször is leszögezi, hogy a birodalmak felbomlása után kialakuló államokat nem tekinti „igazi nemzetnek”, amikor viszont korunk egyik legfontosabb tendenciájáról ír, nevezetesen, hogy „a nyugati kultúra legnagyobb vívmánya, a nemzetállam [kiemelés tőlem – D. Cs.] a megsemmisülés fázisába került” (1080. old.), vegyesen hoz példákat a világ minden területéről. „A szeparatista törekvések világszerte felerősödtek. Alighogy Indiából kitakarodtak a brit gyarmatosítók, elszakadt az országtól Pakisztán [...]. A kelet-timoriak kis híján károszba taszították Indonéziát.” (1082. old.) Nem nézett volna utána annak, hogy a gyarmati kor Indiája az angol hódítás előtt sosem alkotott egy államot, s hogy Pakisztán ugyanazon órában lett független, mint az Indiai Köztársaság? De még elképesztőbb a másik példája: „Indonézia” nem létezett a gyarmatosítás előtt, így Kelet-Timor nem is lehetett a része; mivel utóbbit nem hollandok, hanem portugálok gyarmatosították, más irányba kanyarodott a fejlődése, így például mai lakóinak több mint 90 százaléka katolikus, míg az indonézek túlnyomó többsége muszlim. 1975-ben, amikor a portugálok kivonultak gyarmataikról, Indonézia lerohanta az országot, több százezer lakóját legyilkolta vagy kényszerrel áttelepítette – s a kelet-timoriak függetlenségi törekvései döntötték volna károszba 222-szer népesebb új gyarmatosítójukat?

„A navarrai baszkok pedig terroristák és lázadók” (153. old.) – egyszerűen nem akartam hinni a szememnek, amikor ezt a félmondatot olvastam, biztosra vettem – bocsánat, kedves Makovecz Benjamin! – hogy fordítási hiba, de nem, Barzun szerint valóban a baszkok terroristák.

Barzun egy helyütt a párbaj intézményének előnyeit ecseteli – hogy mennyivel racionálisabb megoldás, mint a vérbosszú. „A párbajt ma mindezen előnyei ellenére nem tartjuk különösebben racionális megoldásnak. [...] Felvilágosult századunk egyébként tanúja volt a vérbosszú sajátos, nem családok, hanem helyi klánok, bandák vagy szekták közti harcra való feltámadásának. Az iskolás fiúk nagy buzgalommal vetik bele magukat az ilyen csatározásokba, véresen komoly formában pedig a bűnözők, a maffia, illetve Észak-Írország, Libanon, Korzika és más, a napi hírekből jól ismert vidékek lakossága is.” (357. old.) Az eredetiben még jobban hangzik, mert egymás után sorakoznak a kategóriák: „criminals, the Mafia, the inhabitants of...” (*Decadence*, 242. old.)

Ahogy távolodunk Barzun Nyugatjától, úgy lesz minden egyre kisebb és személytelenebb. „Kisebb háborúk továbbra is dúltak” az első világháború után, és sorolja is őket (csak eredeti módon: én például eddig nem tudtam, hogy *Észak-Olaszországban* ekkor háború zajlott). Ezen „kisebb” háborúk – köztük az orosz polgárháború és intervenció vagy a görög-török háború – áldozatainak száma milliós nagyságrendű, s több millió embert kényszerítettek hazája elhagyására – de úgy látszik, ami nem érinti a nyugati kulcsállá-

mokat, az csak „kisebb” lehet (996. old.). „Összeomlottak a gyarmatbirodalmak, és számos kisállam jött létre” (1067. old.) – mint Kongó, Szudán, India vagy Indonézia?

„A keresztény Nyugaton kultuszok tucatjai ütötték fel a fejüket; megjelent a buddhizmus, az iszlám, a jóga, a transzcendens meditáció, Moon doktor Egyesített Egyháza, és még számos további, nemegyszer a kollektív öngyilkosságot céljáló kitéző csoport.” (16. old.) Itt nem is annyira a „keresztény Nyugat” jelzón akadnék fenn, mint inkább azon, hogy százmilliók világvallásokat szimplán „lekultuszoz”. Ehhez hasonló „vallási lejtmenetet” az „öngyilkos szektákig” máskor is megfogalmaz (pl. 78. old.), sőt a protestáns *szektákból* kiindulva időnként egyetlen bekezdésen belül eljut idáig (59. old.). Úgy látszik, a keresztények között is vannak „keresztényebbek”.

Sokan a nőket is egyfajta kisebbség tagjaiként kezelik, amit Barzun nagy ostobaságnak tart. „Az a gondolat, hogy úgy ötven évvel ezelőttig vagy fél évezreden át mindig és mindenütt elnyomták a nőket, és lehetetlenné tették képességeik kibontakoztatását, merő kitaláció. Korántsem zártak el minden asszonyt és leányt a tanulástól és az önfejlesztés lehetőségeitől. A vagyon és a rang persze általában előfeltétel volt, csak hogy ez így van napjainkban is.” (147. old.) „Bizonyítékként” az elit és a felső középosztály számos jelentékeny hölgytagját felsorolja, akik szerinte soha semmilyen diszkriminációba nem ütköztek; másrészt megemlíti szinte valamennyi férfit, aki a XIX. század vége előtt „feminista” szövegeket hangoztatott. „A nők a férfiak valódi társává váltak társadalmi és intellektuális vonatkozásban is – a jó társadalom a kor közfelfogása és gyakorlata szerint sem volt elképzelhető nélkülük.” (345. old.) Ezt az idilli képet a szerző a XIV. századról festi (a 334. oldal környékén ugyanis *Közjáték* címmel kiter könyve tárgyának középkori előzményeire is).

Barzun egyszerűen nem vesz tudomást azokról a nőellenes ideológiákról, amelyek az általa választott korszak legnagyobb részében több nagyságrenddel elterjedtebbek voltak, mint a korai „feminizmus”; azon ideológiákról, amelyek szerint a nő „valami átmeneti fokozat a gyermek és a férfi között, aki a voltaképpeni ember” (Schopenhauer), vagy „a nő a férfi bűne” (Weininger), vagy „a nő testileg – és szellemileg is, legalábbis sok vonatkozásban – a gyermek és a férfi között helyezkedik el” (Möbius), vagy a nő „agya méretét tekintve közelebb áll a gorillához, mint a legfejlettebb férfi agyához. Ez az alsóbbrendűség annyira nyilvánvaló, hogy egy pillanattal sem vonhatja senki kétségbe” (Gustave Le Bon), és így tovább, és így tovább.

3. BARZUN TÁRSADALOMKÉPE

A „vagyon és a rang” tehát a tanulás és önfejlesztés *magától értetődő előfeltétele*. Barzun sajátos szemüvegen át látja az „alsó osztályokat” és viszonyukat a (felső)

középosztályhoz, illetve az elithez (attól tartok, az utóbbi alkotja Barzun *igazi* Nyugatját). Álljon itt most csak egyetlen hosszú idézet ennek illusztrálására:

„A XIX. század joggal nevezhető így: a szeretet évszázada. Egyének és társadalmi csoportok határozták el – különösen Angliában –, hogy segítik és védelmézik a szegényeket és elesetteket. John Howard az 1780-as években a börtönök működésében vezetett be reformokat, Shaftesbury earlje pedig törvényjavaslatot terjesztett be, amely megszabta volna [kiemelés tőlem – D. Cs.], hogy hány óra hosszát lehet dolgoztatni asszonyokat és gyermekeket.¹⁰ Maguk a munkások is jótékonyági egyleteket hoztak létre, hogy segíthessék azokat, akik valamilyen okból nehéz helyzetbe kerültek. Bentham hívei emberségesebbé formálták a büntetőjogot; egyes egyházi csoportosulások otthonokat alapítottak »bukott« nők számára; az árvaházak felügyeletét elvették a szívtelen és pénzéhes harácsolók hordáitól; egyre inkább visszataszító dolognak tekintették az állatokkal való kegyetlenkedést; átszervezték a szegényügyi törvény érvényesítésének gyakorlatát; Clara Barton létrehozta a Vöröskeresztet;¹¹ Damien atya a hawaii leprások ápolásának szentelte életét, s a honi és világszerte működő missziósok nemcsak térítők voltak, de – mai kifejezéssel élve – szociális munkások is. Nem minden elképzelés volt teljességgel szerencsés, de a század közepére, ha nehézkesen is, mindegyik működött. A regényírók – Dickenst követve – arra törekedtek, hogy a közjő kitűzött céljai érdekében megszólaltassák az emberek lelkiismeretét. Az angliai példát hamarosan követte a kontinentális Európa is.” (676. old.) Ezek után talán már nem kell sorolnom további példákat arra, hogyan tekint Barzun (ha egyáltalán) a szegényekre, munkásokra és mozgalmakra. Munkásmozgalom nem is létezett, a charitisták 1848-as tüntetése pusztán rendészeti ügyként bukkan fel, a brit Munkáspártot fabianus értelmiségi-ek alapították, és így tovább, és így tovább.

Ahogy korábban mintha kifejezetten opponálni akarta volna a *posztkolonialistákat*, most mintha Michel Foucault-t „provokálná” (akinek a neve „természetesen” egyszer sem bukkan fel a könyv oldalain). Foucault például nem „a szeretet térhódításaként”, hanem „az elnyomás technikáinak fejlődéseként” látta a modernizációt, s benne paradigmikusnak a börtönreform-elképzeléseket, különösen Bentham ötleteit.

„E csőcselékből pedig csak az 1870 utáni időkre, az ingyenes oktatás hatására lett tömeg.” (757. old.) Minket nem fenyegetnek az amerikai „gondolatrendőrség” máglyái, mondjuk ki hát Barzun helyett, amit könyve utolsó fejezeteiben sugall: napjainkban pedig kezd visszacsőcselékedni, sajnos, ezúttal a középosztály és az elit nagyobbik részével együtt.

A legudvariasabb jelző, amit Barzun társadalomképére találtam: mélységesen naiv. Azaz következetesen nem tisztázza, kik a társadalmi cselekvők, hogyan kapcsolódnak össze cselekvéseik a társadalmi rendszerekkel, hogyan fordítódnak le a makroszintű jelenségek egyéni vagy csoportindítékká, és így tovább. Hang-

súlyoznám: ez a szociológiai szakzsargon az én vétkem, nem ezt kérem rajta számon, hanem olyan alapvető megfontolásokat, amilyeneket a maga fogalmi rendszerében már Thuküdidész vagy Tacitus is alkalmazott.¹² Hadd mutassam meg egy idézet segítségével, mire gondolok:

„Ha már az élelmiszereknél tartunk, továbbra is rejtély marad, hogy annak idején miért váltak annyira fontossá a fűszerek, hogy kereskedők és hajósok képek és hajlandók voltak átszelni értük az óceánt vagy a sivatagot. [...] A szokásos magyarázat – hogy ugyanis a fűszerek elnyomták a többnyire korántsem friss húsok romlott ízét, s némi változatosságot hoztak az unalmas étrendbe – nem hangzik túl meggyőzően. A feljegyzések szerint a XVI. századi Madridban szűkös és egyhangú volt az étkezés, de nemigen érthető, hogy ha mindent megborsoztak, mennyivel lesz izgalmasabb a dolog. Az érdekesebb fűszerek meg aligha lehettek megfelelőek; fahéjat káposztához... ki hallott ilyet?” (165. old.)

Ha a fűszerek drága luxuscikkeknek számítottak, akkor már a hozzájuk kapcsolódó presztízis is fontos, akár fontosabb készítés lehetett a megszerzésükre, mint az ízlelőbimbók megfelelő stimulálása. Ha a fűszer drága volt, valószínűleg a lakosságnak nem az a része fogyasztotta, amely „szűkös és egyhangú” étkezésre szorult, hanem a jobb módú rétegek. Viszonylag kis terjedelmű, „borsos” áron értékesíthető ter-

10 ■ A. A. Cooper, Shaftesbury 7. grófia végül el is érte a korlátozást, az 1833 és 1850 között hozott ipari törvényekben. Az 1842-es bányászati törvény pedig megtiltotta a föld alatti munkát a nők és a 10 éven aluli gyerekek részére.

11 ■ Mármint az amerikai Vöröskeresztet. Henry Dunant neve nem szerepel a könyvben – lehet, hogy a svájciak sem elég nyugatiak?

12 ■ Barzun egyik rögeszméje, amelyre többször visszatér (32., 173., 200., 429., 550., 711. old.), hogy Tacitus volt a „nemes vadember” toposzának megalkotója, amikor „római polgárokat megszegényítő módon nemes fajnak ábrázolta a germán törzseket. A germánok egyszerű életében az őszinteség, megbízhatóság, bátorság és hűség [...] természetes dolgok voltak.” (173–174. old.) Meg – ugyancsak Tacitus szerint – a lustaság, az erőszakosság, nemcsak idegenekkel, de egymással szemben is, az iszákosság, a koszoság, és a „tompaság”. Tacitus képe a germánokról szerintem inkább az „északi barbár” típusának az előképe, amelyet aztán az oroszokra alkalmaztak sokáig (amíg fel nem fedezték „keletiségüket”).

13 ■ *Decadence*, 758. old.

14 ■ Elméletet is nyújt felháborodásához: „az uralkodó, aki valóságos személy volt és egyben megtestesült eszme is, nagyobb egyesítő erőt képviselt, mint maga az elvont nemzetfogalom s a választott, ideig-óráig regnáló vezetők. Ezért tett szert rendkívüli fontosságra a zászló; a nemzet egyetlen, kézzelfogható szimbóluma. Ha a polgárok véleményük kifejezésekként elégetik, s a törvénynek nincs a dologhoz egy szava sem, bizonyos, hogy magával a nemzetállammal történt valami.” (442. old.)

15 ■ Barzun a *Decadence*-ben így „idézi” Rousseau-t: „I will now endeavor to show how they [the chains] are legitimate.” (*Decadence*, 384–385. old.) Victor Gourevitch angol fordításában Rousseau így fogalmaz: „Man is born free, and everywhere he is in chains. [...] What can it legitimate? I believe I can solve this question.” (*Rousseau: The Social Contract and other later political writing*. Cambridge University Press, Cambridge, 1997. 41. old.) Mikó Imre magyar fordításában: „Az ember szabadon született és mégis mindenütt láncon van. [...] Mi teheti törvényessé? Ezt a kérdést, azt hiszem, meg tudom oldani.” (*Társadalmi szerződés*. Kriterion, Bukarest–Köln, 2001. 22. old.)

mékről volt szó – vagyis a „kereskedők és hajósok” nem okvetlenül gasztronómiai indítékkal utaztak érte „az Indiákra”. Barzun értetlensége olyan, mint rácsodálkozni: egyeseknek annyira fontos a kocsijuk, hogy a sivatagba vagy tengeri fúrotornyokra költöznek, olajat bányászni.

Érdeemes talán nemcsak emlegetni Barzun jelenkor-kritikáját, hanem ízelítőt is nyújtani belőle: „A nyugati nemzetek az emberi értékek megóvása és támogatása jegyében milliárdokat költöttek az általános közoktatásra, a társadalom ugyanakkor mélységesen felháborodik s elitizmust kiált, ha a kiválóság, magasabbrendűség bármely jelével szembesül. Megvetik [pontosabban: ugyanezek a nemzetek megvetik¹³ – D. Cs.] az erőszakot és a szabad szerelmet, ám a gondolati szabadság és az önmegvalósítás szlogenjeivel filmekben, könyvekben, üzletekben, klubokban, a televízióban, az interneten és a popzenében is feltartóztatatlanul terjed az agresszivitás és a pornográfia. A »szólásszabadság« (legalábbis az Egyesült Államokban) annyira kiszélesedett, hogy már a cselekvést is magában foglalja: az ember büntetlenül elégethet egy zászlót, hisz csak véleményét nyilvánítja ki. A törvényesség a jelek szerint szentesítheti a gyilkosságot is.” (1060. old.) A zászlóégetés Barzun számára a bűnök bűne, rendszeresen visszatér rá.¹⁴ Érthetetlen, hogy jutunk el az utolsó mondatához, amelynek aztán nincs folytatása, az idézet után új bekezdés, új téma kezdődik. De még sajtósejtőbb „a nemzetek” és „a társadalmak” illetően szembeállítás. Ószintén szólva, meg sem próbálom értelmezni.

Nyomatékosan hangsúlyozni szeretném: Barzun attitűdjével nem „csak” morális-politikai problémáim vannak (értsd: nem tartom helyesnek, hogy belegázol az emberiség túlnyomó többségének lelkivilágába), hanem szakmaiak is. Nevezetesen a Nyugatról megrajzolt képe egyoldalú, szelektív, manipulatív, mondjuk ki nyíltan: hamis, hazug. És ez a hamisság nemcsak az átfogó rögeszméit jellemzi, hanem mintegy leszivárog az egyes részletek, az egyes fejtegetések, az amúgy szórakoztatónak tetsző kultúr-történeti sztorizások szintjére is. Barzun történészként teljesen megbízhatatlan.

Kezdjük ott, hogy nagyon ritkán tudjuk meg, mire alapozza markáns véleményeit. 480 hivatkozás egy magát nyíltan esszének valló műbe felesleges, egy 1185 számozott oldalt tartalmazó összefoglalásba viszont kevés. Így teljesen esetleges, hogy a kötetbe kerülő rengeteg információ közül melyek forrását adja meg és melyekét nem a szerző. Időnként a főszövegbe szúr egy-egy szögletes zárójelbe tett megjegyzést: „Olvasmány:...” Az itt megadott munkáknak azonban csak egy része szakirodalom, máskor a tárgyalt témával kapcsolatos szépirodalmi mű. Például az első világháborút kirobbantó sarajevói merénylet kapcsán utal az 1990-es évek mészárlásaira, majd megjegyzi: „A háttér mindkét esetben ugyanaz volt: 1914-ben a Balkán népei már évtizedek óta forrongásban voltak...

[Olvasmány: Bernard Shaw színműve, a *Fegyver és vitéz* (Arms and the Man).]” (966. old.) A hivatkozott irodalom egy 1894-es Shaw-darab, amely Bulgáriában játszódik, az 1885-ös bolgár–szerb háború idején.

„Felejtjük el az elcsépelet sablonokat!” – szólít fel minket gyakran Barzun. A „közhittel ellentétes” kijelentéseket tesz például Kálvin (67–68. old.), a török hódítás (165. old.), Rabelais (203. old.), a velencei Tízek Tanácsa (259. old.), a puritánok (383. old.), Cromwell (405. old.), XIV. Lajos (415. old.), Jonathan Swift (467. old.) és még sokan mások kapcsán. Az itt felsorolt nyolc esetben egyszer hivatkozik publikációra, amely alátámaszthatja téziseit, kétszer olyanra, amely szerinte téved, a többi esetben pedig semmire sem.

Ha pedig mégis, akkor hivatkozásai nem mindig pontosak. Jean-Jacques Rousseau kapcsán is cáfolja az összes elterjedt sztereotípiát, s végül azt sugallja, ha nem is pontosan ezekkel a szavakkal, hogy Rousseau tulajdonképpen konzervatív gondolkodó volt – explicit módon Edmund Burke-vel kapcsolja össze a nevét (552. old.), ezúttal egy 1940-ben kiadott könyvre hivatkozva. Eközben felidézi a *Társadalmi szerződés* agyonidézett állítását a láncokról, majd hozzáteszi: „Zsurnaliszta gondolkodás szerint ez nem jelenthet mást, mint hogy »törjétek szét láncaitokat!« Rousseau következő s az előzővel szemben soha nem idézett mondata azonban: »Most meg fogom kísérelni annak bizonyítását, hogy ezek [a láncok] indokoltak és szükségesekek.«” (551. old.). Ludassy tanárnő valószínűleg nem tartaná apróságnak: Rousseau valójában azt kérdezi: *hogyan tehető legitimé, törvényessé, indokoltá* ezek a láncok – ami nem ugyanaz, mint a jelen idejű kijelentés arról, hogy ezek a láncok legitimek.¹⁵

A XX. századhoz érve pedig Barzun képe nemcsak a történelmi folyamatokról, de az egyes eseményekről, kapcsolataikról, sorrendjükéről, jelentőségükről is egyre homályosabb, s mind gyakoribbak a tévedések, csúsztatások, elnagyolt megfogalmazások. „Hitler a német szavazók gyakorlatilag egyhangú állásfoglalása jóvoltából hatalomra jutott.” (997. old.) Valójában a náci párt már a hatalom birtokában, az államilag támogatott terror légkörében, több tízezer ellenzéki aktivista letartóztatása után tartott 1933-as választásokon is „csak” 44 százalékot kapott – ami nagyon sok, de nem „gyakorlatilag egyhangú”. „Mindeközben a szovjet rezsim megszilárdította uralmát Oroszországban, Törökország Kemal Atatürk alatt modernizálódott, Itáliában Mussolini, Spanyolországban pedig Primo de Rivera hozott létre diktatúrát, Japán megtámadta Mandzsúriát, Közép-Európa kisállamaiban fegyveres kommunista csoportok vették át a hatalmat vagy folytattak érte véres harcokat, s az inflációtól sújtott, éhező Németországnak nem sikerült visszaállítania [pontosabban: megszilárdítania – D. Cs.] köztársasági intézményeit.” (1045. old.) Tudjuk követni? A szovjet rezsim a húszas évek első felére már megszilárdult; Atatürk csak 1922-re szerezte meg egész Törökországot; Primo de Rivera 1923 és 1930 között

volt Spanyolország diktátora; az eredeti szövegben Japán Mongóliát támadta meg (*Decadence*, 746.), s gyanúm szerint a fordító ezúttal nem tévedésből, hanem jószívűségből javított, de téved: a japánok 1931-ben valóban Mandzsúriát támadták meg, de 1938–39-ben Mongóliával is próbálkoztak (viszont: a támadás akkor csak de jure szólt Mongóliának, de facto az országot megszállva tartó szovjetekkel harcoltak). S végül: kommunistá *hatalomátvitel* „Közép-Európa kisállamaiban” a két világháború között – ezt inkább nem kommentálnám.

Az a Barzun, aki inkvizíciószerű intézményeket lát korának amerikai egyetemén és a vallásszabadságtól egy-két lépésben eljut az öngyilkosságot propagáló kultuszokig, időnként egészen váratlan helyeken és korszakokban látja megcsillanni a derű és az emberiség szikráit. Például: „a húszas és a harmincas évek [...kiemelés tőlem – D. Cs.] elsősorban a művészetek és a léhaság évtizedei voltak” (1001. old.) Vagy egy még döbbenetesebb példa: „A következő [második] világháború idejére a nemzetek már megtanulták a leckét, és sokkal hatékonyabban védelmezték a műkin-cseket és a szürkeállományt. Megenyhült a gyűlölet elvakultsága is [kiemelés tőlem – D. Cs.], legalábbis abban az értelemben, hogy nemigen akadtak, akik el akarták pusztítani az ellenség műalkotásait; csupán néhány filozófus vagy történész adott ki olykor egy-egy rövid dolgozatot, amelyben azt erősítette, hogy Carlyle vagy a megkerülhetetlen Hegel fasiszta bujtatók.” (992. old.) Ezt sem kommentálom.

„Vége szakadt annak a kényelmes felfogásnak, amely szerint a tudomány nem más, mint a glédába állított józan gondolkodás. [...] Az új tudomány többé nem volt az értelmes amatőr számára is felfogható.” (1049. old.) Ezek kulcsmondatok. Senki sem érthet mindenhez, még akkor sem, ha egy százéves élet javát olvasással tölti (Barzun 1907-ben született). Barzun azonban értetlenségéhez ideológiát is gyárt: bár a XIX. századig újra meg újra kitér a természettudományos és technikai újdonságokra is, általában csak semleges hangon ismertette a fejleményeket,¹⁶ a XX. századhoz érkezve már csak értetlenségét fejezi ki – amit „az emberek” értetlenségének tüntet fel, s végső soron a modern tudomány *érthetlenségére* vezet vissza. Nemcsak egyszerűen nem érti az új technológia¹⁷ vagy az internet¹⁸ jelentőségét, de kifejezetten gúnyolódik is rajtuk mint felesleges és semmi újat nem hozó hókuszpókuszokon. S megint nem győzöm hangsúlyozni: ismét csak két példát idéztem a számos kinnlázó megnyilatkozásból.

Terjedelmi okokból ugyancsak nem tudom idézni, de Barzun kiábrándítóan keveset fogott fel a szociológia, a Freud utáni pszichológia, az Annales utáni történettudomány, a Saussure utáni nyelvészet vagy a modern kulturális antropológia, és így tovább, és így tovább jellegéről és vívmányairól – noha magabiztosan nyilatkozik és ítélkezik róluk is. Időrendben Nietzsche a könyv utolsó filozó-

fusa; Wittgensteint egyszer említi, amikor felsorolja azokat, akik nagyra becsülték Georg Christoph Lichtenberget, ezt az „elfeledett óriást”, „az utolsó reneszánsz figurát” (627. old.). Comte pozitívizmusa nyíltan gúnyolódik, gyakorlatilag azt állítja, népszerűségét annak köszönhetné, hogy igénytelen egyszerűsége miatt a hülyék is értették. Schlick és Carnap neopozitívizmusa, Popper vagy Quine filozófiája „természetesen” nem létezik (hogyan olyan obszcén nevet, mint „Feyerabend”, ki se ejtsek).

Egy egész művészeti ágból, a filmből csak egy rendező (Griffith), két filmcím (*Dr. Caligari*, *A két angyal*) és három filmsztár neve bukkan fel (valamint Hitchcocké – egy Agate-idézetben).¹⁹ Barzun nem akar tudni az utolsó fél évszázad olyan jelenségeiről, mint a performance, a rockzene vagy az ifjúsági szubkultúrák. Pontosabban: utóbbiak egy eleméről vesz tudomást, ez pedig a lázongás, az elégedetlenség. Ha mégis utal valamilyen XX. századi teljesítményre, akkor szinte már komikusan erőlködve „bizonyítja”, hogy nincs benne semmi új (ami a diszkreditálás eléggé furcsa módja egy konzervatívól).

Egyetlen példa: Einstein és Freud művei „a megelőző fél évszázad felfedezéseinek és töprengéseinek összegzései. Poincaré már korábban igen közel jutott a relativitáselmélet megfogalmazásához; James francia pszichiáter és elődei már felismerték a tudattalan létezését s a szexualitás szerepét és fontosságát. Mindez természetesen a legkevésbé csökkenti Einstein és Freud érdemeit, mindössze arról van szó, hogy eredményeik a húszas években csak a laikus közönség számára jelentettek meglepetést.” (1049. old.) Kár, hogy Poincaré és „James francia pszichiáter” nem szerepel többet a kötetben (valószínűleg Pierre Janet-nak kölcsönözte William James vezetéknevét; a névmutatóban pedig Paul Janet-ként szerepel). Egyébként Einstein 1905-ben állt elő áttörést jelentő cikksorozatával, ezért nyilvánították 2005-öt „a fizika évének”, Freud munkássága pedig még korábban kezdődött – a húszas évekre miért kellett volna újdonságot jelenteniük bárkinek is?

Nem irigylem a fordító Makovecz Benjaminget. Szinte elkerülhetetlen, hogy mintegy 2,5 millió leütésbe

16 ■ Egyedül a darwinizmussal van „vitája”.

17 ■ „Ami a technikát illeti: az űrutatás csodái nem váltották be a sokoldalúság és leleményesség ígéreteit. A nagy haladás egy jelentős stációjának lehettünk tanúi 1993 júniusában, amikor a floridai űrközpontból egy közel 550 méter hosszúságú, feltekerített rézhuzalt juttattak Föld körüli pályára, majd csévéltek le odafent, hogy a végére erősített berendezéssel megmérjék a benne keletkező áramot. Az embernek óhatatlanul eszébe jut Benjamin Franklin, akinek csak megismélték a kísérletét.” (1113. old.)

18 ■ Barzun szerint az internet használói „gondolkodásra képesnek tartják” a számítógépet. Megjegyzi, hogy az internet változtatás nélkül közvetít tévedéseket és hazugságokat is (1113. old.), ez igaz, de hozzáténném: akárcsak a könyvek. Azt pedig érvként felhozni, hogy „a nagy könyvtárakban soha nincs annyi hozzáférhető terminál, mint ahányan korábban kényelmesen böngészhettek a falak mentén sorakozó katalóguscédulák között”, egyenesen komikus hatást kelt, még nálunk is, pedig nálunk nincs a háztartások többségében internet-hozzáférés, mint Barzun jelenlegi hazájában.

ne csússzon bele néhány fordítási hiba és tárgyi tévedés, így ezekre nem is helyezek túl nagy hangsúlyt.²⁰

Befejezésül még egyszer szeretném hangsúlyozni: téved, aki azt emeli ki recenziómból, hogy a „politikai korrektség” szempontjait kérem számon a könyvön. Barzun könyvét *elsősorban* társadalomtudományi, történelmi műként tartom velejéig elhibázott alkotásnak. Őszintén sajnálom, hogy nem tudok róla fenntartások nélkül jól írni; rengeteg szórakoztató és hasznos részlet is található benne, de ezekhez csak nettó több száz hasznavehetetlen oldal elolvasása árán juthat el az olvasó. Nem hiszem, hogy megérné. □

A Typotex Kiadó téli könyvajánlata:

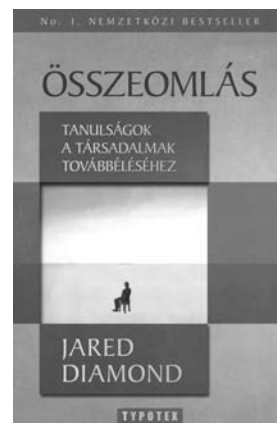
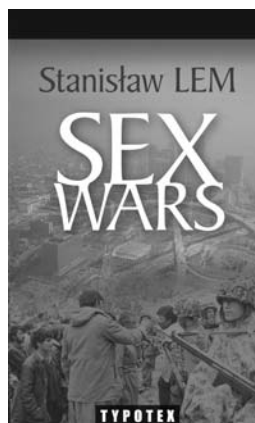
Jared Diamond:
Összeomlás

Stanisław Lem:
Sex Wars

Daniel Arasse:
Festménytörténetek

Szalóczy Péter:
Elfelejtett zeneszerzők

Háy György:
Légibalesetek pilótaszemmel I-II.

19 ■ A film elsősorban mint bomlástermék, mint a bomlás tünete és terjesztője bukkan fel a könyvben: „Magát a nemi aktust minden lehetséges és lehetetlen helyen, nyíltan vagy ráutalva ábrázolják a színpadon és a filmvásznon; egyes előadóművészek odáig merészkednek, hogy a nézősereg szeme láttára követnek el trágár cselekményeket.” (1102. old.)

20 ■ Lábjegyzetben azért megemlítenék néhány emlékezetesebb bakít: hogy Szent Agostonból „Aquinói Szent Tamás” lett, noha a mondatban az is szerepelt, hogy az V. században élt (54. old.); hogy Krisztina svéd királynő a „nővérenek” adta át a trónt (valójában a „cousinjának”, egy férfinak) (311.; 355. old.); hogy Fénelon „dictionary”-ját „az Enciklopédiának” fordítja (a Diderot születése körüli években) (434. old.); hogy a hugenotta „artisans”-ból „ariánusok” lettek (437. old.); hogy a XVIII. század elején Itália „hódít” Németalföldön és Németországban (445. old.); hogy a „feketéket” „négernek” fordítja (885. old.).

Legyen a Typotex Kiadó törzsvásárlója!
Így értesítjük rendezvényeinkről, akcióinkról,
és rendszeres 20%-os
kedvezményt biztosítunk könyveinkből.
Regisztrálás emailben az info@typotex.hu címen,
vagy a
<http://www.typotex.hu/torzskar.htm>
oldalon lehetséges.

A Typotex Kiadó minden törzsvásárlója érvényesítheti
20%-os kedvezményét a
a kiadóban, Bp. 1024 Retek u. 33-35. 315-0256
a ELTE Pulton, Bp. 1117 Pázmány Péter sétány 1/a
és
az Olvasók boltjában, Bp. 1052 Pesti Barnabás u. 4.
266-0018
www.olvasokboltja.hu